Spirit of Bosnia / Duh Bosne
An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

1943-2018: Sedamdeset pet godina ZAVNOBiH-a (Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine) i nenaučene lekcije

Asim Mujkić

Ovaj tekst nudi uglavnom kratak pregled izvora moderne bosanskohercegovačke državnosti koja se danas obilježava, barem na jednoj trećini njezina teritorija kao 25.11. – Dan državnosti. Ovaj praznik referira na prvo zasjedanje AVNOBiH-a koje se održalo u Mrkonjić Gradu na slobodnoj teritoriji 25.11.1943. Ovo zasjedanje se razumijeva kao utemeljujući revolucionarni događaj moderne bosanske države, a u isto vrijeme je, kako ću tvrditi, finalna faza u realizaciji ljevičarskog koncepta pluralne, multietničke republike nasuprot uobičajenom modelu monoetnički homogenizirane jedno-nacionalne države. Nadalje, ovaj koncept je izvoran i značajno različiti od tipičnih komunističkih ali također i liberalno-federalističkih rješenja. U stvari, komunistička federalistička rješenja za SSSR, SFRJ i ČSSR pala su s padom komunizma upravo stoga jer su striktno slijedila strukturni model jedna-nacija-jedna-država. Jugoslavenska, sovjetska i čehoslovačka federalna republika, svaka ponaosob, bila je iznutra oblikovana po modelu jednonacionalnih država. Drugim riječima, da je BiH bila interno federalizirana 1940-tih, da je BiH bila rekonstituirana kao neka vrsta unije svojih jedno-etničkih-nacija-regiona ili entiteta kolabirala bi preko noći baš onako kako su preko noći pale komunističke federacije pri prelasku sa socijalističkog na kapitalistički okvir. To isto bi se desilo Bosni i da je bilo obrnuto, da je, kao cjelina, bila konstituirana kao jedno-nacionalna-država.

Do kraja 1930-tih iskristalizirale su se i sukobile dvije vizije BiH u okvirima Jugoslavenske kraljevine. Prva je desničarska ili nacionalistička. Dvije vodeće jugoslavenske nacionalističke političke elite, srpska i hrvatska buržoazija sukobile su se i opredijelile za konačno rješenje takozvanog 'nacionalnog pitanja' koje se u suštini sastojalo od plana za uspostavu dva rgiona po principu dominacije jedne od etničkih nacija. To bi bile buduće jugoslavenske federalne provincije: Banovina Hrvatska i Banovina Srpske Zemlje. Između te dvije banovine našla se Bosna kao jedan etnički heterogeni region i historijska provincija, koju su odve dvije vodeće nacionalističke elite smatrale za 'nemapirani teritorij' koji samo čeka da bude potčinjen i ustanovljen kao dio budućih homogenih etnonacionalnih domena Srba odnosno Hrvata. Ovaj politički pristup artikuliran je u Sporazumu Cvetković-Maček iz 1939. godine kojim se i službeno Bosna podijelila između dvije etnički homogene jugoslavenske banovine: Srbije i Hrvatske. Premda su Bosanski muslimani činili značajan dio ukupne bosanske

populacije, oni su ovim sporazumom bili ignorani i iz njega isključeni. Druga vizija koja se pojavila kao reakcija na prvu, buržoasku – nazovimo je ljevičarskom, komunističkom ili jednostavno demokratskom vizijom BiH, razumijevala je Bosnu kao historijski autonomnu političku zajednicu utemeljenu na principima jednakosti njezinih etničkih naroda i građana kojima se mora dopustiti da sami odluče o budućnosti njihove zemlje demokratskim putem. Ovo razumijevanje BiH kao autonomne zemlje došlo je od oštrog ljevičarskog i komunističkog protivljenja Sporazumu Cvetković-Maček. U svojoj knjizi *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH* Mirko Pejanović navodi neke od stavova izrečenih na 5. Zemaljskoj konferenciji KPJ 1940: „Položaj BiH izmijenio se utoliko što se borba dviju buržoazija (srpske i hrvatske) oko te pokrajine zaoštrava; Takvim položajem BiH pogođene su i srpske i hrvatske radne mase; Vođstvo Jugoslovenske muslimanske organizacije nikad nije zastupalo interese širokih slojeva Muslimana; Muslimanske radne mase išle su za tim vodstvom samo zato što su se osjećale da su kao etnička grupa ugroženi od strane srpske i hrvatske buržoazije; Narodna autonomija BiH jedino je pravilno rješenje koje je zajednički interes muslimanskih, srpskih i hrvatskih masa“ (Pejanović, 2012: 24).

Jugoslavenski komunisti insistiraju u jednom zaključku konferencije da se nastavi „borba protiv pokušaja srpske i hrvatske buržoazije da međusobno dijeli BiH i ne pitajući narode tih oblasti“, da „narodi BiH treba da se sami slobodno opredijele i nađu rješenje za uređenje u tim oblastima putem autonomije i slično“, te da „narodnu autonomiju srpske, hrvatske i muslimanske radne mase mogu postići svojom zajedničkom borbom“ (Pejanović, 2012: 24). Pejanović u svojoj knjizi slijedi razvoj ove ideje, ljevičarske vizije koja se suprotstavila etnonacionalističkoj viziji desnice i potpuno odbacila buružjske hegemonijske okvire jedno(etničke)-nacije-države. Ljevičarska vizija insistirala je na nužnom očuvanju teritorijalnog jedinstva BiH dok je desničarska etnonacionalistička vizija insistirla na etnoteritorijalnoj podjeli. Tako je ljevičarsko rješenje, premda tada još uvijek u sferi principa, pretpostavljalo jedan politički etnitet bez ekskluzivnog etnonacionalnog vlasništva bilo nad cijelom provincijom bilo nad nekim njezinim dijelom, i bez središnje nacije koja se neizbježno javlja kao rezultat procesa takozvanog etničkog razlučivanja (Brubaker, 1995), što se desilo u mnogim područjima Europe toga doba: Grčka, Turska, Poljska itd. Iz današnje perspektive, možemo primijetiti da je ljevičarska perspektiva BiH bila usredotočena na jednakost etničkih-naroda koji žive u etnički miješanoj sredini i koji su distribuirani gotovo u jednakom omjeru po cijeloj provinciji, dok je pred-komunistička (1939) i, na žalost, post-komunistička (1990) desničarska, nacionalistička perspektiva bila usredotočena na etničke i nacionalističke mobilizacije s ciljem stvaranja etnički razlučenih teritorija koje će poslije biti prisajedinjene sa širom jednom-nacijom-jednom-državom bosanskohercegovačkog susjedstva. Zbog toga je jedan recentniji sporazum, Sporazum iz 1991. između Miloševića i Tuđmana toliko mnogo nalikovao Sporazumu iz 1939. Oba sporazuma izviru iz istog nasljeđa etničkog nacionalizma i ideje ‘konačnog rješenja nacionalnog pitanja’ po modelu jedna (etno)nacija jedna država.

Samo je neizbježni tok historije spriječio provođenje Sporazuma iz 1939. Nakon agresije i masivne invazije Sila osovine i njezinih saveznika kao što su Mađarska i Bugarska na Kraljevinu Jugoslaviju aprila 1941. srpske i hrvatske političke elite uglavnom su se priklonile agresorima. Jugoslavija je rasformirana kako su se ustanovljavali novi režimi naklonjeni Silama osovine: ‘Nezavisna Država Hrvatska’ pod

rukovodstvom Ante Pavelića i Srbija profašistički nastrojenog Milana Nedića.Cijela BiH postala je provincija 'Herceg-Bosna' Pavelićeve marionetske države. Samo je jugoslavenska Komunistička partija pokazala neophodan nivo odlučnosti da organizira otpor i da se suprotstavi agresoru i marionetskim domaćim snagama – jedinicama hrvatskih ustaša i srpskih četnika. Kako je antifašistički oslobodilački pokret jačao tokom 1941. i 1942. godine BiH je postepeno postajala revolucionarna sila sposobna da oslobodi dvije trećine svog teritorija i sada je trebala svoju političku artikulaciju kao odgovor na važno pitanje svog budućeg statusa. Mirko Pejanović naglašava da se «u početnoj fazi diskusija (o statusu BiH u budućoj jugoslavenskoj federaciji – A.M.) oblikovala opcija po kojoj bi BiH imala status pokrajine u jugoslovenskoj zajednici ravnopravnih naroda. U statusu pokrajine BiH bi mogla egzistirati kao pokrajina u sastavu Srbije, kao pokrajina u sastavu Hrvatske ili kao pokrajina vezana za ustanove jugoslovenske federacije. I jedna, i druga i treća mogućnost bile su predmet razmatranja i taženja rješenja za BiH» (Pejanović, 2012: 27). U stvari, komunisti su se čvrsto držali ideje da je Bosna autonomna provincija, entitet za sebe, ali kakav tačno oblik ta autonomija treba da ima, nije bilo sasvim jasno. Mirko Pejanović izdvaja ključnu ličnost koja je učestvovala u ovom uzbudljivom i nepredvidivom političkom trileru. Rodoljub Čolaković iz Komiteta bosanskohercegovačke KP suprotstavio se svim ovim otvorenim opcijama i generalno pogrešnoj ideji da federalna konstrukcija Jugoslavije treba biti osnovana na principu da broj nacija treba da odgovora broju jedinica buduće federacije. On je taj princip smatrao odviše mehaničkim i uskim. Nadalje, s razlogom se među bosanskohercegovačkim komunistima strahovalo da bi takav pristup mogao oživjeti i iznova inicirati nacionalizacijske procese u federaciji u kojoj bi sve njezine jedinice bile oblikovane po principu nacionalne države. Pitanje pripadanja federalne jedinice koja nema jasan dominantni etnički referent mogao bi tako ponovo prizvati etnonacionalističke pokušaje aproprijacije te provincije.

Rodoljub Čolaković je imajući sve to na umu sugerirao sljedeće:

> Pripojiti BiH ma kojoj od ovih dviju (hrvatskoj ili srpskoj federalnoj jedinici – A.M.), značilo bi izazvati niz sumnji kod Hrvata, odnosno kod Srba, a pogotovo kod Muslimana. Takvo rješenje bilo bi i netačan i politički štetan odgovor na ono zlosretno pitanje: «Čija je Bosna, srpska ili hrvatska?», koje su pokazali velikosrpski i velikohrvatski šovinisti. BiH je već historijski formirana geografsko-ekonomska cjelina sa svojom specifičnom političkom problematikom (višeetnička i višekonfesionalna zajednica). Sigurno je da će se ova višeetnička specifičnost brže i lakše rješavati ako BiH bude federalna jedinica ravnopravnasa ostalim jugoslovenskim zemljama. To će biti pravi odgovor i srpskim i hrvatskim i muslimanskim reakcionarima i šovinistima koji znači da BiH nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego da je i srpska i hrvatska i muslimanska. (Pejanović, 2012: 27-28)

Rodoljub Čolaković je, prema Mirku Pejanoviću, odredio ton prvog zasjedanja bosanskog revolucionarnog konventa – ZAVNOBiH-a – održanog 25.11.1943. godine. Revolucionarna skupština postala je, kako kaže Pejanović, najviše političko tijelo BiH. Ovaj akt suverene volje bio je – rečeno terminima političke filozofije – prvi dio izvornog

društvenog ugovora bosanskohercegovačkih naroda i građana. Ovaj konvent konstituirao je BiH kao suverenu republiku svojih naroda: Srba, Hrvata i Muslimana. Ovaj akt od historijskog značaja – ne samo za bosanske narode, ne samo za Jugoslaviju već, općenito, ovaj primjer konstitucije BiH potkopao je hegemonijski uniformni model procesa etničke nacionalizacije u srednjoj i jugoistočnoj Europi koji je iniciran uvođenjem kapitalističkih proizvodnih odnosa u drugoj polovini 19. stoljeća. On je također potkopao dominantni model rješenja nacionalnih pitanja u komunističkom svijetu. Treba da imamo na umu da su sve sovjetske i jugoslavenske republike izuzev BiH bile države-nacije sa svojim dominantnim etnički homogenim središnjim etničkim narodima. Rješenje za BiH bilo je presedan. Namjesto uniformnog modela nacije-države, bosanska republika bila fleksibilna i podjednako suodređena dvojako: kao zajednica 'jednakih naroda', ali također i kao zajednica 'jednakih građana', u skladu s Deklaracijom o ljudskim pravima bosanskohercegovačkih građana koja je donešena na drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, jula 1944. godine. Ova Deklaracija garantirala je slobodu vjeroispovijesti, izbora i udruživanja, slobodu štampe i lične imovine te sigurnost građana, slobodu privatne inicijative u ekonomiji i jednakost žena s muškarcima tri godine prije nego je usvojena Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima.

Ova naročita vizija 'multietničke republike', ili republike 'pluralnog Mnoštva', a ne republike 'hegemonijskog Jednog' (naroda, nacije), historijska zajednica koja ne samo što je uspješno funkcionirala desetljećima donoseći do tada neviđeni materijalni, kulturni i politički prosperitet svojim građanima, već izgleda da će njezin model imati još više značaja u budućnosti, ne samo BiH, već i Europe koja se suočava s procesima u kojima će ili prevazići model države-nacije, ili će ući u procese retrakcije i re-homogenizacije koji nas može odvesti do obnove populističkog autoritarizma. S mjesta gdje se nalazimo danas, možemo reći da je ova naročita ljevičarska perspektiva za BiH, bila usredotočena na stvarnu jednakost etničkih-nacija, dok je bosanska perspektiva u politici Kraljevine Jugoslavije personaliziranoj u Cvetkoviću, vođi srpskih nacionalista i Mačeku, vođi hrvatskih nacionalista, bila usredotočena na podjelu Bosne, to jest na etničke i nacionalističke mobilizacije u svrhu stvaranja etnički razlučenih teritorija u Bosni, dvije etnički homogene banovine.

Gotovo 50 godina nakon toga, u osvit demokratske tranzicije, jedan od prvih ciljeva rastuće srpske, hrvatske i muslimanske (bošnjačke) nacionalističke antikomunističke koalicije koja je pobijedila na prvim višestranačkim izborima 1990. godine, nije bio samo rušenje komunističkog režima, već i da se odbace svi fundamentalni principi na kojima je BiH bila izgrađena. Odbačeni kao puka komunistička propaganda zavnobihovski principi su zamijeneni – riječima novih nacionalističkih vođa – 'novim-starim društvenim ugovorom', eufemistički nazvanim 'novim dogovorom bosanskohercegovačkih naroda'. Ovaj dogovor, međutim, rezultirao je u specifičnoj formi etnopolitike koja je regenerirala procese etničke nacionalizacije podrazumijevajući 'izgradnju svoje nacionalne države' u područjima koja su se našla pod etnonacionalističkom kontrolom, procesima koji su bili prekinuti komunističkom pobjedom u Drugom svjetskom ratu. Ovi novi-stari procesi desili su se sada najprije u svojoj naoružanoj formi 'nacionalne revolucije', a onda u peudodemokratskoj formi etnokratije koja je samo produbila etničke podjele i održavala teritorijalnu distribuciju proizvedenu sredstvima rata.

Odmah po svojoj uspostavi 1990. godine, etnički partijski pluralizam počeo je iskazivati svoju kolosalnu nesposobnost u izgradnji konsenzusa, države, no istovremeno iskazivao je svoju odurnu imaginaciju u generiranju konflikata i proizvodnji permanentne krize što, izgleda, predstavlja njegovu fundamentalnu karakteristiku do današnjeg dana. Namjesto demokratije, bosanska država skončala je u temeljitoj etnokratiji. Pod rukovodstvom etnonacionalistikih snaga politički procesi u BiH su preusmjereni k ustanovljenju etničkih državapod suverenim autoritetom jedne partikularne entonacionalističke elite čija se dominacija nadalje utvrđuje medijima i religijskim institucijama. Građani su nemilosrdno podvrgnuti disciplinirajućim mjerama političkih homogenizacija koje konstantno provode radikalizirani, ali nesakncknonirani politički govori. Sistem se temelji na punom političkom, ekonomskom i kulturnom razvlaštenju običnih građana bez obzira na njihovo etničko porijeklo.

Tako, u proteklih stotinu godina BiH je egzistirala u dva oblika državnosti. Jedan, ljevičarski oblik koji se temeljio na dva međusobno povezana principa pune jednakosti bosanskih naroda bez etničke partikularne teritorijalizacije i pune jednakosti bosanskih građana. Naravno, ovaj period egzistencije obilježen je intervalima autiritarizma i kršenja ljudskih prava. drugi, nacionalistički oblik karakterističan za prve tri dekade 20. stoljeća i posljednje tri dekade osnivao se na etničkoj teritorijalizaciji bosankih naroda, na punoj nejednakosti bosanskih građana. I ovaj period obilježen je intervalima autoritarizma uz flagrantnu ignoranciju ljudskih prava (uključujući još uvijek važeći antisemitski i antiromski Član 5 Ustava). Prva vizija temelji se na historijskim činjenicama zajedničkog iskustva života u etnički raznovrsnom okruženju; druga vizija temelji se na, recimo to u skladu sa savremenim vokabularom, ‘alternativnim činjenicama’ o drevnim plemenskim mržnjama i nužnosti separacije i segregacije koja se vrlo često ‘opravdava’ vokabularom ljudskih prava. Prva vizija implicira dijalektičke kolektivne identitete unutar kojih je etnički identitet na jedan supstancijalno egzistencijalan način kodeterminiran drugima.

U republici Mnoštva, zamišljenoj ZAVNOBiH-om, etničko-nacionalno pitanje jedne grupe ne može biti rješavano bez simultanog rješavanja etničko-nacionalnih pitanja druge dvije grupe. Perspektiva jedne grupe data je uvijek u kontekstualnom horizontu druge dvije – i tako u ekonomiji, historiji, kulturi, umjetnostima i samim tim i u politici. Pod prvom vizijom, unatoč ograničenjima socijalističkog režima, Bosna doživljava opći progres u kulturnim i ekonomskim sektorima. Pod drugom vizijom, Bosna doživljava rat, destrukciju, genocid, bijedu, neviđeno propadanje u ekonomiji i kulturi. Ljevičarska perspektiva za BiH fokusirala se na jednakost bosanskih naroda; desničarska, nacionalistička, buržoaska perspektiva fokusirala se na egzistencijalnu prijetnju i ugroženo biće partikularnog naroda. Koju od ove dvije odabrati? Naravno, pitanje je retoričko, s obzirom da povratak na socijalistički samoupravni sistem više nije moguć, ali, s druge strane, ni nacionalizam nije kosmička nužnost. Slučaj Brčko Distrikta BiH ili grada Tuzle za vrijeme rata 1992-95 i poslije pokazuje da Bosna može biti solidna multietnička liberalna demokratija samo ukoliko se odbaci princip etničke teritorijalnosti. U dodatku, nedavne poplave u BiH (2014) pokazale su nasuprot očekivanjima nacionalističkih elita, enormni potencijal običnih građana da se uključe u razvoj mreža solidarnosti koje nadaleko nadilaze etničke granice. Bezbrojne dnevne interakcije među samim građanima na poljima trgovine, ekonomije, kulture, nauke, medija, građanskog aktivizma, obrazovanja i čega još sve ne, daleko prevazilaze etničke granice koje im nameću etnokratske elite, nova vladajuća klasa, i na taj način

proizvode enormni simbolički kapital otvarajući sferu političkog koju treba aproprirati i artikulirati u diskursu jednog novog kolektivnog političkog subjektiviteta. Zaista, za autore kao što su Laclau i Mouffe „kolektivni subjektivitet rezultat je artikulacijskih praksi i odnosi se i održava uz pomoć partikularnog diskursa“ (Harrison, 2014: 46).

Iako unutar sadašnjeg etnopolitičkog institucionalnog aranžmana *demos* ne može biti adekvatno artikuliran, njega konstantno ušutkuje *etnos*, to dakako ne znači da u zemlji ne postoji demos, kako se to obično zaključuje. Dakle, ne moramo mijenjati niti kriviti građane, već samo diskriminatorni i ponižavajući institucionalni aranžman koga treba mijenjati, kao što je, na primjer, institucionalni aranžman ropstva u SAD bio promijenjen. Zbog toga što se dva puta u proteklih stotinu godina etnički nacionalizam pokazao kao degradirajuća, destruktivna, smrtonosna zločinačka snaga odgovorna za najgora zvjerstva tokom 1940-tih tako i 1990-tih. On je dva puta imao šansu da prikaže svoje potencijale, karakteristike i ograničenja, i njegova postignuća dva puta su se pokazala katastrofalnim za građane BiH. Nikola Babić identificira ono što on naziva trajnim obilježjima buržoasko-nacionalističke politike u BiH:

Građanske političke snage u BiH koje su svojom politikom neprekidno slabile veze između njenih naroda – Muslimana, Srba i Hrvata, unosile su u ovom razdoblju (1938-1941) samo nove elemente smutnje i nepovjerenja među njima parolama o srpskoj bosni i Hercegovini, o hrvatskoj Bosni i Hercegovini, o muslimanskoj autonomiji BiH. U uslovima neposredne opasnosti od fašističke agresije i profašističke orijentacije jugoslovenskog buržoaskog režima ovakva politika građanskih snaga omogućavala je još drastičnije socijalno i nacionalno ugnjetavanje naroda i narodnosti, radničke klase i svih radnih slojeva“. (Babić, 1980: 7)

Naše iskustvo s dominacijom etničkog nacionalizma uči nas da je bilo kakva stabilizacija ili konsolidacija na nacionalističkoj osnovi jednostavo nemoguća. On nastavlja da vodi k novim oblicima ugnjetavanja i razvlašćivanja Mnoštva. Uvijek će bivi novih krugova radikalizacija i etničkih mobilizacija. Etnički nacionalizam na Balkanu baš kao i šovinistički krajnje desni nacionalizmi današnje Europe ne mogu se pripitomiti, civilizirati i dolazimo do tačke kada ćemo svi mi na ovom našem malom kontinentu morati zauzeti stav.

Literatura:

Babić, Nikola: «Uvodna riječ» in *IV i V konferencija KPJ za BiH u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938-1941*, Antonić, Z, et al., ed., (Sarajevo: Institut za istoriju, 1980); 7-9.

Brubaker, Rogers: «Aftermaths of Empire and the unmixing of peoples: Historical and comparative perspectives», *Ethnic and Racia lStudies*, Vol. 18, No.2, April 1995: 189-218, Routledge.

Harrison, Oliver, *Revolutionary Subjectivity in Post-Marxist Thought*, (Ashgate, 2014).

Pejanović, Mirko, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH* (Sarajevo: Šahinpašić, 2012).

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.